

Др ВОЛИСЛАВ П. НИКЧЕВИЋ

ЦРНОГОРСКА ЕТИКА НИЈЕ ПРОИЗВОД ПАТРИЈАРХАЛНЕ КУЛТУРЕ

Познато је да је етичка компонента врло присутна у црногорској усменој и писаној литератури. Нема ниједне умјетнички иоле значајније творевине у њој, нарочито у новијим књижевним епохама, у периоду настанка, развитка и нестанка класичне, херојско-епске Црне Горе, у којој се о свијету и животу не пише са становишта одбране добра, с хуманистичких подстицаја прогреса у борби против насртаја зла, ради његова жигосања, сузбијања и онемогућавања. Заправо црногорска етика, оличена у појмовима чојства и јунаштва као њезиним највећим идеалима, донетима у систему моралнога вредновања Црногораца, за чијим се остварењима непрестано тежило, представљала је моћно инспиративно врело, била издигнута на ранг веома важне естетичке категорије у дјелима највећих писаца наших: Петра I, Петра II, С. М. Љубише и Марка Миљанова Поповића. У дјелима потоњег споменутог писца она је доживјела сублимне, своје звезде тренутке. У кратким, синтетички, афористички сажетим, лапидарно казаним анегдотама из *Примјера чојства и јунаштва* М. Миљанова она је, без национално-романтичарске егзалтације и претјеривања, достигла антички ниво, својим генијалним примјерима добра и зла емпиријског карактера и најхуманијим порукама узвисила се до узора који има свевремено и општечовјечанско значење и трајање.

У својим интерпретацијама и вредновањима наше етике књижевни историчари у науци о литератури и књижевни критичари до сада нијесу штедјели ријечи у погледу изрицања похвала упућених тој етици. Зато о томе овдје неће бити ријечи. Биће говора о нечем другом — о изворима, условима настанка и развитка, уопште генези црногорске етике — о питањима која, по мојему мишљењу, назначени научни радници и критичари нијесу на адекватан начин поставили и ријешили. Конкретно, у проучавању те етике као естетичке категорије, они полазе од

тога да је она настала као производ патријархалне културе, којом се наводно карактерише Црна Гора као економски неразвијена, дуго времена сиромашна земља, са својеврсним многовјековним друштвеним племенским уређењем, са свим противурјечностима које на размеђу XIX и XX вијека подразумевају пријелаз једне специфично патријархалне средине у модерну државну заједницу. Из тих разлога је битан елемент новије црногорске књижевности њезина наглашена етичност која одражава патријархалност и агоналност у животу, знак спорог продирања грађанске класе која доноси нова мјерила. Изразиту етичност као продукт патријархалне културе карактерише не само стваралаштво Петра II, С. М. Љубише и Марка Миљанова, него чак и романи *Ратна срећа* и *Заточници* Михаила Лалића, који анализира црногорско друштво на пријелазу из патријархалног у цивилизовано, аутора који и сам гради своју прозу на његошевским етичким принципима, што значи да се ти принципи и даље његују у новим условима, било под утицајем непревазиђеног патријархализма или пак под утицајем покушаја да се сачувају као мјерило за оно што је некад било. Држи се да је и читав историјски циклус Чедо Вуковића, с романима који обрађују најважније догађаје од Петра I (*Поруке*) преко Петра II (*Судилиште*) до наших дана (*Синови синова*, *Развође*, *Мртво дубоко*), саздан на анализи етичке вриједности поступака, која је истог генетског поријекла као и у претходних писаца. Овако се тумачи етичка компонента савремене црногорске литературе.

Бројни су примјери аутора који генезу наше етике изводе из патријархалне културе, боље рећи из услова који су довели до њене појаве. Немам за циљ да их овом приликом поименице све набрајам. Донијећу само неколико карактеристичних примјера из појединих уџбеника и студија из науке о црногорској усменој и писаној књижевности нашега времена који махом потичу од познатих и признатих ауторитета у тој научној дисциплини.

Приказ започињем навођењем двојице забрљачких универзитетских професора који у прегледу југословенских књижевности с читанком за други разред гимназије 1964. године пишу да је Његошево књижевно дјело дубоко срасло с патријархалном Црном Гором, њеним планинским поднебљем, њезином јуначком традицијом и моралним здрављем. А године 1975. један истраживач усмене књижевности, посебно народне епике и њених твораца, сматра да су Црна Гора и источна Херцеговина, подручја на којима је дуго времена постојало братственичко-племенско друштвено уређење, биле изразита зона динарског патријархалитета, те да је на њима, као територијама с врло развијеном патријархалном културом, због тога створена не само најбогатија усмена литература, особито епика, већ су наста-

ли и најразноврснији облици и примјери најузвишеније етике. Годину дана доцније (1976) један цијењени књижевни посленик црногорски у опсежној студији о племену у *Горском вијенцу* тврди и доказује да то дјело и као естетичка и као животна стварност посједује типични племенски карактер. Из тога посредно произилази да такав исти карактер има и етика у њему садржана. А један београдски универзитетски професор новију црногорску епiku усменог постања 1980. године одређује као творевине које се карактеришу особеним херојско-патријархалним етосом у коме је дошао до изражаја начин живота и схватања црногорског племенског друштва.

Из презентираних судова и ставова угледних литерарних историчара и критичара, који се често јављају и у осталим друштвеним наукама, историографији, социологији, филозофији, етнологији и другдје, јасно се види да је у погледу вредновања квалитета црногорске традиционалне етике и њезине генезе дошло до дубоког несклада, противурјечја. Тако се, на једној страни, та етика приказује, истиче као изузетна вриједност, пореди с античким етосом, третира као једна од најхуманијих творевина људског друштва, која човјека чини слободним, достојанственим, бићем ослобођеним порока и опачила, а, с друге стране, њезин постанак се изводи из патријархалне културе, што ће рећи из старинских, примитивних, архаичних извора, закржљалих, неразвијених културних садржаја, укратко, — из архаичних обичаја и схватања карактеристичних за патријархат као облик друштвеног живота у којему је отац као глава породице управљао задругом која је била дио шире родовско-племенске заједнице засноване на крвном средству. У вези са схватањима и судовима споменутих проучавалаца нужно је поставити и одређена питања: 1. ако је наша традиционална етика заиста производ патријархалне културе, како су двојица највећих писаца црногорских — Петар II Петровић Његош у *Луци микрозма* и *Горском вијенцу* и Марко Миљанов Поповић у *Примјерима чојства и јунаштва* могли сачинити ремек-дјела универзалног значења и свевременог трајања, творевине које понајвише својим кодексом црногорских моралних норми представљају синтезу прошлости и најаву будућности? и 2. ако је народ црногорски доиста био на ступњу патријархалног културног развоја, тј. на врло ниском ступњу свијести, како је могао припремити појаву тих двају писаца и њихових дјела? Умјесто директних одговора на постављена питања треба само рећи да и она недвосмислено откривају парадоксалну ситуацију у којој се налази презентирана теорија о генези црногорске етике.

Противурјечности о којима је ријеч, неадекватно третирање извора и услова настанка и развоја традиционалних етичких вриједности наших највише су проузроковани ненаучним интерпретацијама социјалног устројства црногорског народа,

његове државности, културе и статуса тога народа у периоду од доласка Турака до XIX вијека. У питању су традиционалистичке поставке у историографији, етнологији, социологији, географији, историји књижевности и другим наукама које веле да Црногорци у томе периоду нијесу били народ, већ неповезана, разним антагонизмима разједињена братственичко-племенска заједница, утемељена на крвном сродству, односно позније савез племена који је настао у брдовитим и планинским предјелима од регенерисаних старих родовско-племенских друштвених структура које у тим предјелима феудализам у средњем вијеку није успио да уништи. А у лингвистици се, сходно овоме, најчешће полази од тога да та заједница није имала ни својег језика, него су црногорска племена говорила разним јако издиференцираним, у многим појавним облицима нејединственим дијалектима. Иста заједница све до Петра I Петровића Његоша није имала ни своју државну организацију, па самим тим ни власт, а у односу према Турцима била је неслободна, потчињена њиховој власти, с тим што је уживала одређену аутономију, а на међународном плану и де јуре и де факто била непризната. Будући да је имала племенски друштвени карактер, сљедствено томе посједовала је и патријархалну културу.

Прије свега, иако је Црна Гора вјековима била економски неразвијена, сиромашна земља, притиснута свакојаким нуждима и невољама, са сигурношћу се може тврдити да она, у духовном погледу, није била „најизразитија зона патријархалитета“, да њезина култура није посједовала патријархални, што ће рећи примитивни карактер, јер таква култура припада патријархату, па самим тим ни наша традиционална етика није настала као њезин продукт. Управо тумачење постанка црногорских племена из периода од XV до XIX вијека на бази регенерације, оживљавања старих родовско-племенских заједница из епохе варварства, односно извођење генезе наше културе и етике из таквог друштва не само да деградира народ црногорски и његову културу, већ она није у складу ни с дијалектичким законитостима развоја друштва, с марксистичким погледима на његов развитак. Познато је да се развој друштва не може враћати натраг, да се оно, рецимо, не може вратити из феудализма у првобитну заједницу, нити пак из капитализма у феудализам. А зна се и то да свака култура, па и црногорска, настаје и развија се на темељу традиционалног и новог, симбиозе од тих елемената сачињене у сталном кретању и трансформисању зависно од услова, при чему се из прошлости преузима позитивни традиционализам, а назадни, анахронни, традиционалистички садржаји постепено се превазилазе новим квалитетима. А то даље значи да, исто као што се друштво не може вратити натраг, ни култура не може бити ретроградна, у временскоме распону

од XV до XIX стољећа не може имати патријархални карактер, тј. таква обиљежја које посједује култура на нивоу друштвеног развитка из епохе варварства. Уз то је још познато да у Црној Гори у погледу настанка и развитка духовне и материјалне културе економски чинилац, за напредну иначе врло важан, није сам имао одлучујући значај, те да је свијест о себи, како су истицали и поједини класици марксизма, ишла испред материјалне производње, да није увијек била у сагласности с економском основом. Зато се у том случају, како с правом написа Ратко Буровић, детерминизам друштвено-културних појава не може сводити само на економску детерминанту. А каза и то да је назначени однос између свијести и бића знак специфичног развитка Црне Горе.

За херојско-епску, у литератури прослављену, на далеко чувену класичну Црну Гору, резервисана је квалификација „најизразитија зона патријархалитета“. Култура црногорскога народа, који је и од XV до XIX вијека највећим дијелом био слободан, који је за остваривање своје слободе испољио невиђено јунаштво, у континуираној крвавој борби против насртаја зла, непријатеља, страних и домаћих квислинга, поднио огромне жртве, приказује се као „патријархална“. Традиционални етос тога народа, који садржи најузвишеније примјере људскоће и херојизма, испољене у функцији остваривања слободе као највећег општељудског идеала, изводи се из такве етике. Међутим, националне културе и морални назови оних народа који су стицајем историјских околности у то вријеме робовали под туђинском влашћу, били раја под несносним игом окупаторским, који су властите културе и етосе формирали зависно од таквих услова, заправо како су диктирали господари, имају карактер непатријархалних, што значи савремених, на цивилизацијским, модерним основама утемељених култура и етика. Другим ријечима, из ранијих схватања и тумачења постанка и развитка наших традиционалних етичких вриједности у поређењу с интерпретацијама генезе и развоја традиционалних етоса оних народа који су услед историјске нужности вјековима били неслободни или су се, пак, налазили у вазалном положају произилази да је црногорски кодекс моралних норми репресивног карактера због тога што је заснован на принципима који су били у служби одбранбене и ослободилачке борбе као виду ослобођења од свих облика тираније, а да је етика подјармљивања, стоицизма и робовања, трпљења и непротивљења злу и насиљу, које су разни окупатори и асимилатори проповиједали потчињеним народима, увјеравајући их да је то пут који води у царство раја, једино прогресивна, дјелотворна. У овоме се манифестује још једна изразита противурјечност праћанских теорија о етици.

У настанку наше етике одлучујућу улогу одиграла је одбрамбена и ослободилачка борба, која се истовремено јавља и као главни конституентска постанка и развојна црногорског народа. Борба је проузроковала формирање специфичне државе и у периоду од XV до XIX стољећа, примјерене условима у којима се водила та борба. Осим тога, она је тада битно утицала и на организовање црногорског народа у племенске заједнице као управно-административне, територијално-политичке јединице. А и високи домети, хумани садржаји наше моралне праксе, условљени су племенитим циљевима, хуманистичким карактером борбе. Такву етику створили су и сви други народи који су се борили за слободу. О томе рјечито свједочи етос старих Арбанаса који има доста сличности с црногорском етиком. Та етика је постављала веома строге захтјеве које су успијевали да задовоље само најспособнији. То је карактеристика моралне праксе оних народа који су живјели и борили се у врло суровим условима. Најбољи примјер је за то висока етика наше народноослободилачке борбе од 1941. до 1945. године.

У закључку нужно је истаћи да народ који је међу првима етничким заједницама успио да савлада такву вјештину каква је Црнојевића штампарија (1493), да припреми и изнедри књижевна дјела високе умјетничке вокације, какве су најуспјелије литерарне творевине Петра II, С. М. Љубише и Марка Миљанова Поповића, не посједује патријархалну, него веома развијену културу. Стога генезу традиционалних етичких вриједности Црногораца не треба у њој тражити, већ у одбрамбеној и ослободилачкој борби.

Dr Vojislav P. Nikčević

MONTENEGRIN ETHICS IS NOT A PRODUCT OF PATRIARCHAL
CULTURE

— Summary —

This paper, quoting the judgements of ethics in the works of classical Montenegrin authors (Petar I, Petar II, S. M. Ljubiša and M. M. Popović) and contemporary ones (M. Lalić and C. Vuković) points out to a contradictory relationship with this ethics of various scientific disciplines. So, on one side, this ethics is shown as an exceptional value, it is compared to the classical (Greek) ethos, treated as one of the most humane achievements of society that makes man a free and a dignified being, liberated from all vices, while, on the other side its origin is traced back to the patriarchal culture, which means the old, primitive sources, stunted, underdeveloped cultural contents, in short — to archaic customs and views, characteristic of the patriarchal society as a form of social life where the father as the head of the family ran the household (the extended family), which was itself part of a wider clan or tribal community based on kinship.

Inadequate treatment of sources and conditions of the formation and development of traditional ethical values with the Montenegrins are mostly the result of non-scientific interpretations of the social organization of the Montenegrin people, its state, culture and the status in the period from the coming of the Turks up to the 19th century. These are traditionalist assumptions that imply that the Montenegrins did not exist in this period as a people, but were an unconnected tribal community divided by various antagonisms and based on kinship, to become later an alliance of tribes that lived in the mountainous parts and that was formed from the regenerated clan and tribal social structures that in those regions feudalism in the Middle Ages had not succeeded in destroying.

In the formation of the Montenegrin ethics the decisive role was that of the struggle for defence and liberation. It is at the same time the chief constitutive element for the formation and development of the Montenegrin people and their state, unique by its character, in the period between the 15th and the 19th centuries, as well as for its organization framework, having as a basis a tribal community, comprising different administrative, territorial and political units.

